

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Розповсюдження масової (стереотипної) свідомості є причиною розриву зв'язків між внутрішнім світом людини і зовнішньою реальністю. Подолати цей недолік покликане особистісно-орієнтоване навчання, засноване на використанні засобів рефлексії.

Метою даного дослідження є узагальнення теоретичних доробок щодо сутності і можливостей застосування рефлексивного підходу в педагогіці.

Усвідомлення потреб практики і знання філософських підходів дозволяє запропонувати конкретно-практичне тлумачення сутності рефлексії.

Узагальнення існуючих доробок вчених також дозволяє визначити основні характеристики рефлексії: рівні, функції, форми, види.

В сучасній педагогічній практиці немає повного уявлення про засоби розвитку рефлексії. Це означає, що теоретичні дослідження в даному напрямі слід продовжувати.

Ключові слова: рефлексія, педагогіка, теорія, практика.

Сучасний світ вимагає від людини використання все складніших форм адаптації. При цьому практичний інтелект, як основна форма адаптації, уже до кінця ХХ ст. виявився недостатнім. Людина успішно завойовувала технократичний простір життя і одночасно руйнувала свій духовний простір, розповсюджувалась масова (стереотипна) свідомість, яка орієнтована не на процес пізнання, а на володіння ситуацією «тут» і «зараз». В результаті сформувалось і одержало розповсюдження горизонтальне мислення (П. Тилліх), яке не має глибини вертикального (рефлексивного) мислення і не створює у людини цілісного уявлення про світ.

Поступово виникла величезна дистанція між внутрішнім світом людини і зовнішньою реальністю. Людина виявилась відчуженою як від світу речей (К. Маркс), так і від самої себе (Ж. Лакан). «Розщеплена свідомість» (З. Фрейд) втратила здатність аналізувати і синтезувати інформацію, стала незахищеною. Щоб знову об'єднати свідомість, виявилось необхідним

перейти від її побутового рівня до рефлексивного (Б. Братусь).

Проблема організації і удосконалення освітянської діяльності, як і будь-якої іншої, пов'язана з успішністю її усвідомлення. Традиційна педагогіка не вимагає застосування рефлексивних засобів - усвідомлення того, що відбувається - ні від педагогів, ні від учнів та студентів. Замість цього застосовуються методики засвоєння і закріплення знань. Особистісно-орієнтоване навчання передбачає залучення засобів рефлексії. Рефлексія відіграє важливу роль в трансформації, розумінні і інтеграції нового досвіду (знання) з уже існуючим. Найкращий результат навчання досягається, коли учень (студент) активно залучається до процесу пізнання, а педагог мотивує його, пропонуючи критично проаналізувати ситуацію, обґрунтувати рішення складних питань, пов'язати теорію з практикою. Саме так розвиваються навички, які перетворюють рефлексію в навчання і дають надію на те, що процес навчання буде продовжуватись і після закінчення студентом ВНЗ.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку вищої освіти здійснюється якісна зміна підходів до визначення його змісту, а також форм навчально-пізнавальної діяльності студентів. В основі нової парадигми вищої освіти лежить ідея розвитку особистості студентів. Це означає, що в процесі навчання студенти повинні не тільки сформувати необхідні компетенції, а й відкрити рефлексивний світ власного «Я».

Однак, до цього часу, незважаючи на давній інтерес в філософських і психолого-педагогічних колах до категорії рефлексії, спостерігається дефіцит науково-практичних знань про методи і методики розвитку рефлексії у студентів ВНЗ.

Актуальність дослідження проблеми визначається ще й тим, що рефлексія допомагає студентам визначити напрям подальшої роботи, скорегувати свій шлях. Вона є не тільки результатом, а й початком нової діяльності і постановки нових цілей.

Метою даного дослідження є узагальнення теоретичних доробок щодо

сутності і можливостей застосування рефлексивного підходу в педагогіці.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання:

1. Дати конкретно-практичне тлумачення сутності рефлексії.
2. Узагальнити існуючі доробки стосовно характеристик рефлексії.

Незважаючи на те, що рефлексія є родовою сутністю людини (В. І. Слободчиков, Є. І. Ісаєв), у більшості сучасних людей вона виражена недостатньо і потребує розвитку.

Проблема рефлексії – це наукова проблема, яка має давню історію. Розвиток рефлексії пов'язується з розвитком свідомості, мислення або знання. В першому випадку свідомість стає аналітичною, усвідомлюючою сама себе, тобто самосвідомістю; в другому випадку мислення стає теж аналітичним, рефлексивним, яке через самопізнання надає особливу форму отриманим знанням.

Наукове дослідження рефлексії почало здійснюватись ще класичними філософами XVII – XIX ст. (Дж. Локком, Б. Спінозою, Ф. Шеллінгом, І. Кантом, Г. Гегелем), які визначали її як новий (аналітичний) стан свідомості, як мислення про мислення, як знання про знання.

В XX ст. екзистенціальна філософія (С. Франк, М. Шелер та інші) визначала рефлексію як відносини між суб'єктом, що пізнає, і предметною реальністю, а сучасна герменевтика (Г. Гадамер, К. Ясперс та інші) - як відносини між смислом і «Я», виділяючи основну функцію рефлексії (герменевтичну), як таку, що інтерпретує і обґрунтовує смисл.

Зараз вже зрозуміло, що рефлексія – складне поняття, яке потрібно досліджувати на міждисциплінарному рівні. Філософські тлумачення його сутності відрізняються між собою.

Так, П. Тейяр де Шарден вважає, що завдяки рефлексії людина виділилась з царства тварин, змогла зосередитись сама на собі, одержала можливість не просто пізнавати, а пізнавати сама себе, не просто знати, а знати, що знає. А. Буземан стверджує, що рефлексія – це будь-яке

перенесення переживань з зовнішнього світу на внутрішній світ людини. Е. Кассіер вбачає сутність рефлексії в здатності виділити зі всього потоку почуттєвих феноменів деякі усталені елементи, щоб зосередити на них увагу. Очевидним є факт, що при всій різноманітності надані визначення рефлексії відображають її сутність і мають право на існування.

Враховуючи міждисциплінарний характер проблем, пов'язаних з рефлексією, можна стверджувати, що в залежності від сфери, в якій проводяться дослідження, виділяється та або інша сторона рефлексії, акцентується увага на тому або іншому аспекті. Такий широкий спектр можливих досліджень в області рефлексії обумовлений включеністю рефлексивних процесів в регуляцію практично всіх сфер людської активності.

За В. І. Слободчиковим, рефлексія досліджується при вивченні: теоретичного мислення (в філософії, методології); процесів комунікації і кооперації дій учасників цих процесів; самосвідомості особистості в зв'язку з проблемами виховання і самовиховання.

Разом з тим, безсумнівна практична цінність цих знань тільки підкреслює недостатню методологічну і методичну розробку проблеми рефлексії. Специфіка її полягає в тому, що до цього часу абстрактно-філософський підхід до її вивчення переважає над конкретно-практичним.

Після узагальнення існуючих теоретичних доробок нами було запропоноване конкретно-практичне тлумачення рефлексії [1-5].

Сутність його полягає в наступному: неподоланні перешкоди в функціонуванні практики, в результаті яких не вдовольняються потреби людей, порушуються норми і правила, призводять до актуалізації проблеми рефлексії. Причому, вона може виступати і як предмет дослідження, і як інструмент проведення дослідження в різних науках. В будь-якому разі рефлексія – це вихід практики за межі самої себе, це спосіб зняття протиріч в практичному житті. Саме завдяки цьому забезпечується його розвиток і оновлення. Якщо розглядати рефлексію як думку, спрямовану на себе, то

логічним буде твердження, що вона є базовою властивістю суб'єкта, завдяки якій стає можливим усвідомлення і регуляція людської діяльності. Якщо розглядати рефлексію як практику, спрямовану на себе, то очевидним є висновок, що це спосіб усвідомлення дослідником результатів дослідження.

Запропоноване тлумачення відображає практичну сутність рефлексії і може застосовуватись в будь-якій, в тому числі освітянській, сфері діяльності.

Спираючись на існуючі доробки вчених, визначимо основні характеристики рефлексії: рівні, функції, форми, види [1-5].

Рівні рефлексії в залежності від складності предмету дослідження (за А. В. Карповим) мають такий зміст:

1-й рівень: рефлексивна оцінка особистістю актуальної ситуації, оцінка своїх думок і почуттів, оцінка поведінки іншої людини;

2-й рівень: судження суб'єкта стосовно того, що відчувала інша людина в такій же ситуації, що вона думала про ситуацію і про сам суб'єкт;

3-й рівень: уявлення думок іншої людини про те, як вона сприймається суб'єктом, а також уявлення про те, як інша людина сприймає думки суб'єкта про самого себе;

4-й рівень: уявлення про сприйняття іншою людиною думок суб'єкта про його поведінку в тій чи іншій ситуації.

Найбільш розгорнута класифікація рефлексивних процесів була запропонована С. Ю. Степановим і І. Н. Семеновим. Автори узагальнили основні психологічні трактовки рефлексії, приведені в працях А. В. Петровського, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, А. М. Матюшкіна, О. К. Тихомирова та інших вчених, а також виділили основні аспекти рефлексії: комунікативний, кооперативний, особистісний, інтелектуальний. Комунікативний – це специфічна якість пізнання людини людиною, кооперативний – це аналіз суб'єкт-суб'єктних видів діяльності, проектування колективної діяльності, особистісний – це побудова нових власних образів в результаті спілкування і активної діяльності, інтелектуальний – це вміння

суб'єкта виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною діяльністю власні дії.

Форми рефлексії можна визначити через характер її функцій. Основними функціями можна вважати конструктивну і контрольну. Конструктивна функція полягає в пошуку і встановленні інтелектуальних зв'язків між існуючою ситуацією і світоглядним ставленням до неї, активізації процесів саморегуляції діяльності і поведінки. Контрольна функція полягає в налагодженні, перевірці і використанні зв'язків між існуючою ситуацією і світоглядним ставленням до неї, перевірці процесів саморегуляції діяльності і поведінки. В залежності від виконуваних функцій рефлексія може приймати дві форми: рефлексії самосвідомості і рефлексії образу дій. Поєднання цих форм є необхідною умовою успішної рефлексії професійної діяльності.

Форми рефлексії також можна визначити в залежності від суб'єкта діяльності (за І. С. Ладенко). В якості суб'єкта діяльності може розглядатись як окремий індивід, так і соціальна група. Для першого з них характерними є внутрішньосуб'єктні форми рефлексії, для другого – міжсуб'єктні. До внутрішньосуб'єктних форм можна віднести коригуючу (засіб адаптації до конкретних умов), вибіркову (вибір одного чи декількох способів вирішення задач), доповнюючу (ускладнення обраного способу через додавання нових елементів). До міжсуб'єктних форм можна віднести кооперативну (поєднання двох чи більше суб'єктів для досягнення мети), змагальну (самоорганізація суб'єктів в умовах їх змагання), протидіючу (засіб боротьби двох чи більше суб'єктів за переважання чи завоювання чогось).

Вчені А. В. Карпов, А. С. Шаров виділяють такі види рефлексії: ситуативну, ретроспективну, проспективну. Під ситуативним видом вони розуміють здатність людини співвідносити з предметною ситуацією власні дії, координувати і контролювати елементи діяльності в відповідності зі зміною умов. Ретроспективний вид – це здатність людини аналізувати вже виконані дії і події минулого. Проспективний вид, на думку авторів, це

здатність людини продумувати майбутні дії, уявляти їх хід, прогнозувати можливі результати.

В освітянській сфері А. А. Бодальов визначає інші види рефлексії: соціально-перцептивну (переоцінку власних уявлень про людей), особистісну (самопізнання), комунікативну (уявлення про ставлення, сприйняття себе іншими людьми), метарефлексію (уявлення про те, що думають про себе люди).

Виконане узагальнення існуючих доробок переконливо свідчить, що на теоретичному рівні дослідження сутності і характеристик рефлексії мають загальнонаукове значення і є фундаментальними, підходи вчених не суперечать один одному і можуть сприйматись як взаємодоповнюючі. Також очевидним є висновок стосовно можливості застосування теоретичних доробок в якості методологічних засад для практичного застосування в будь-якій сфері діяльності, в тому числі в педагогіці.

В сучасній педагогічній практиці немає повного уявлення про те, якими засобами і методами повинен здійснюватись процес розвитку рефлексії, як немає і цілісних технологій, які могли б використовуватись в процесі навчання студентів ВНЗ.

Діагностика ступеня вираженості і індивідуальних особливостей рефлексивних процесів особистості до цього часу здійснюється за допомогою методів самоспостереження і мислення вголос, а також моделювання відповідних ситуацій.

Визнання цього факту означає необхідність актуалізації проблеми розробки спеціальної діагностичної методики, яка б дозволяла кількісно виміряти рівень рефлексивності особистості. Її відсутність лише підкреслює слабку методичну базу, недостатність емпіричних і особливо експериментальних методів вивчення проблеми рефлексії.

На думку В.Н.Феофанова, дослідження рефлексії відкриває в педагогіці нові можливості, а саме: дозволяє визначити науково-психологічні основи управління навчально-виховним процесом за допомогою рефлексивних дій

(сумніву, висування гіпотез, постановки запитань самому собі, пошуку причин, прогнозування та ін.), а також сформувані риси характеру, необхідні для саморегуляції і контролю розвитку цілісної особистості студента.

Погоджуючись з цією думкою, зазначимо, що в першу чергу в освітянській сфері дослідження вказаної проблеми слід проводити в контексті розробки методики вияву і розвитку відповідних здібностей студентів.

В цілому можна стверджувати, що для забезпечення розвитку педагогічної рефлексії необхідно продовжувати теоретичні дослідження і формувати систему знань про її сутність, форми, види. Особливу увагу слід приділити розробці практичних методик, методів, засобів діагностики, технологій розвитку рефлексії.

Успіх впровадження в життя теоретичних і практичних розробок залежить від створення спеціального рефлексивного середовища, в межах якого буде забезпечуватись активізація міжсуб'єктних відносин, застосування технологій розвитку рефлексії.

Використана література

1. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. - М.: Изд-во МГУ, 1982. - 200 с.
2. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. - М.: ИПРАН, 2004. - 424 с.
3. Степанов С. Ю., Семенов И. И. Психология рефлексии: проблемы и исследования / Вопросы психологии. – 1985. - № 3.- С. 31-40.
4. Феофанов В. Н. Развитие рефлексивности у студентов ВУЗов / Оценка эффективности высшего образования. - Оренбург, 2003. - 250 с.
5. Щедровицкий Г. П. Идея рефлексии в самых общих чертах / Модели рефлексии. - Новосибирск, 1995. - С. 327-329

Liudmila Sasina

Development of a pedagogical reflexion: theoretical aspect

Abstract. Stereotypical consciousness distribution is the reason of breaking ties between the human inner world and external reality. Personality-oriented learning is intended to

overcome this disadvantage which based on the using of reflection principles.

The aim of this research is to summarize the theoretical developments about the essence and opportunities for application of reflexive approach in pedagogy.

Practice needs awareness and knowledge of the philosophical approach allows us to offer a concrete and practical interpretation of the reflection essence.

Compilation of existing scientists developments also allows to determine the basic characteristics of reflection: levels, functions, forms, kinds.

In the modern pedagogical practice there is no complete understanding about methods of reflection development. This means that theoretical researches in this direction should be continued.

Keywords: reflection, pedagogy, theory and practice.

Людмила Сасина

Развитие педагогической рефлексии: теоретический аспект

Аннотация. Распространение массового (стереотипного) сознания является причиной разрыва связей между внутренним миром человека и внешней реальностью. Преодолеть этот недостаток призвано личностно-ориентированное обучение, основанное на использовании средств рефлексии.

Целью данного исследования является обобщение теоретических разработок относительно сущности и возможностей применения рефлексивного подхода в педагогике.

Осознание потребностей практики и знания философских подходов позволяет предложить конкретно-практическое толкование сущности рефлексии.

Обобщение существующих разработок ученых также позволяет определить основные характеристики рефлексии: уровни, функции, формы, виды.

В современной педагогической практике нет полного представления о средствах развития рефлексии. Это означает, что теоретические исследования в данном направлении следует продолжать.

Ключевые слова: рефлексия, педагогика, теория, практика.